

ARCHITEKTURA

CZASOPISMO TECHNICZNE
TECHNICAL TRANSACTIONS

ARCHITECTURE

WYDAWNICTWO
POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

2-A/2009

ZESZYT 10

ROK 106

ISSUE 10

YEAR 106

ALEKSANDER BÖHM*

ZARYS POCZĄTKÓW WSPÓŁCZESNEGO PLANOWANIA PRZESTRZENNEGO NA TERENACH GÓRSKICH

OUTLINE OF THE BEGINNINGS OF MODERN URBAN PLANNING IN MOUNTAIN AREAS

Streszczenie

Pierwsze projekty zagospodarowania przestrzeni Zakopanego sięgają początków XX wieku. Kolejne projekty zagospodarowania terenów górskich w skali regionalnej wykonano już w latach 30. ubiegłego wieku. Stanowiły one podstawę rozwoju tych ziem także pod względem gospodarczym. Środowisko intelektualne skupione wokół tych prac odegrało znaczącą rolę w tworzeniu systemu planowania przestrzennego i ochrony krajobrazu w Polsce.

Słowa kluczowe: planowanie przestrzenne, tereny górskie

Abstract

The first development projects over Zakopane back early twentieth century. The next one projects arrangement space in mountain areas, the regional scale have already been done in the 30s of last century. These formed the basis for the development of these lands and economic development too. Intellectual environment centred around the work played a significant role in creating a system of spatial planning and landscape protection in Poland.

Keywords: spatial planning, mountains areas

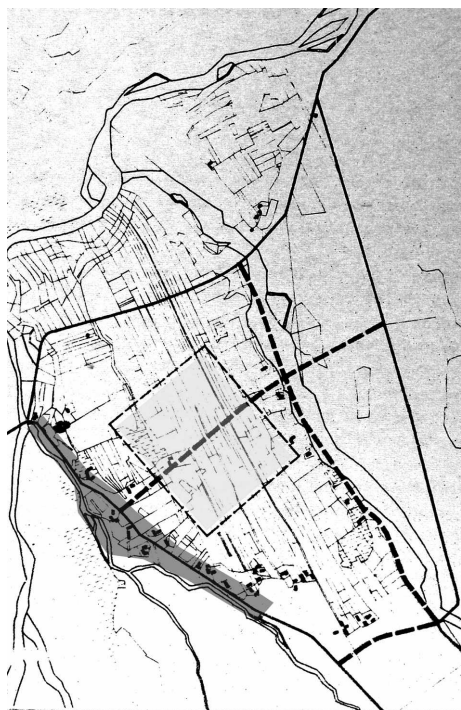
* Prof. dr hab. inż. arch. Aleksander Böhm, Instytut Projektowania Krajobrazowego, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

Jest rzeczą znaną, że nowoczesne inicjatywy europejskie dotyczące planowania przestrzennego w dużej mierze zawdzięczamy medycynie. W 1844 r. w wyniku raportu higienisty Edwina Chadwicka (1800–1890) wprowadzono w Anglii pionierską ustawę regulującą planowanie osiedli w sposób zapobiegający falam epidemii cholery nękających zwłaszcza Londyn.

W Polsce jednym z pierwszych planistów był doktor Tomasz Janiszewski – lekarz stacji klimatycznej w latach 1896–1902 w Zakopanem. Domagał się on opracowania planu regulacyjnego odpowiadającego potrzebom uzdrowiska w perspektywie 30–40 lat (!). W nim jako najpilniejsze widział sieć wodno-kanalizacyjną i park klimatyczny. W 1897 r., kiedy gmina podjęła stosowną uchwałę, nie było na ziemiach polskich ani jednego podręcznika na temat planowania przestrzennego, a austriacka *Ustawa budownicza dla wsi i pomniejszych miast i miasteczek* nakładająca obowiązek sporządzenia planu regulacyjnego ukazała się dwa lata później. *Zasady nowoczesnej nauki o budowie miast* Eugeniusza Fassbendera ukazały się w tłumaczeniu na język polski dopiero w 1916 r.¹ Słusznie więc pisał Tomasz Janiszewski: „Byłem pierwszym...”

Istotnie wykazał on wówczas Komisji Klimatycznej i Radzie Gminnej Zakopanego potrzebę pracy nad planem, ale w 1902 r. został zwolniony z zajmowanego stanowiska. Z uchwalonego jednak później planu zbudowano już tylko jedną ulicę, autorstwo niezrealizowanego parku przypisał sobie największy przeciwnik Janiszewskiego, dr Andrzej Chramiec, a Zakopane rozwijało się wzdłuż ulicy Krupówki w sposób karykaturalny w porównaniu z ówczesnymi uzdrowiskami choćby po słowackiej stronie Tatr. Najwięcej protestów górali wywoływał pomysł stworzenia publicznego parku na Równi Krupowej – po obu stronach nowo wytyczonej ul. Marszałkowskiej – obecnie Kościuszki. W łatwym do przewidzenia scenariuszu właśnie owa ulica otwierająca szansę intratnej zabudowy położyła kres marzeniom o parku w tym rejonie.

Od 1912 roku nowością w pracach nad rozwojem Zakopanego stały się tzw. wiece i ankiety organizowane przez urzędy. Ich efektem było opracowanie kolejnego planu

Od 1912 roku nowością w pracach nad rozwojem Zakopanego stały się tzw. wiece i ankiety organizowane przez urzędy. Ich efektem było opracowanie kolejnego planu

Rys. 1. Pierwotny plan Zakopanego uchwalony w 1904 r. W środku kwadratem zaznaczono tzw. obszar ochronny, czyli teren nieprzeznaczony do zabudowy, lecz pod park, którego nie utworzono, ponieważ nie udało się wykupić terenu [1]

Fig. 1. Zakopane original plan was adopted in 1904. In the middle of the square is market protection zone, which is not intended to be built, but the park. It is not created, because it was impossible to buy the land [1]

przez doktora Mieczysława Orłowicza z Krajowego Związku Zdrojowisk. Spośród sformułowanych przez niego tez warto zapamiętać: „Zakopanemu należy nadać charakter miasta-ogrodu poprzez odpowiednio rozplanowany rozwój dzielnic peryferyjnych. Natomiast w fatalnie zabudowanym centrum należy zostawić zupełną swobodę, ponieważ dzielnica ta jest nie do uratowania”.

W wypowiedzi tej wyraźne są nie tylko tendencje do wprowadzenia w czyn modnych wówczas idei Ebenezera Howarda, ale zarazem przebija w nich realizm i znajomość uwarunkowań Zakopanego.

W tym samym czasie Jan Gwalbert Pawlikowski powołał w łonie Towarzystwa Tatrzańskiego – Sekcję Ochrony Tatr. Poniekąd tym sposobem zrealizowały się marzenia Bogusława Królikiewicza, który już w 1888 r. po wizycie w Yellowstone Park pisał: „(...) tyle razy przypominają mi się Tatry nasze i mimo woli pytanie się nasuwa, czyli by one – choć na mniejszą skalę – nie mogły być kiedyś takim naszym parkiem narodowym”².

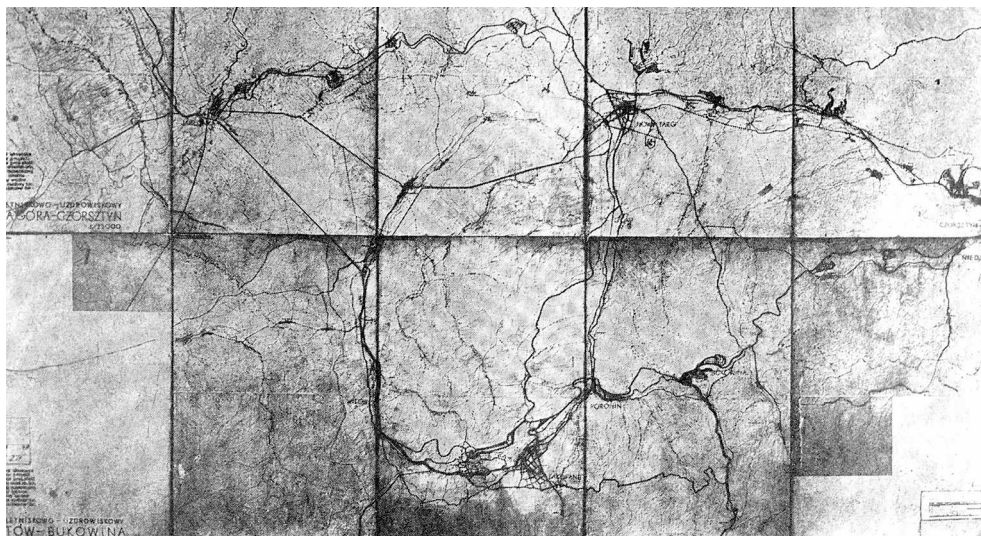

Rys. 2. Pierwszy prawomocny plan regulacyjny Karola Stryjeńskiego z 1926 r. Uwagę zwraca promenada na północny wschód od Krupówek oraz zaznaczony park na obrzeżach zabudowy wokół Krupówek. Na północny zachód, na stokach Gubałówki, zlokalizowano dzielnice sanatoryjne, a na wschodzie dzielnicę mieszkaniową [1]

Fig. 2. The first final regulatory plan for Charles Stryjeński of 1926. Attention promenada to the north-east of Krupówki and park on the outskirts of the selected buildings around Krupówki. To the north-west, on the Gubałówka' slopes, located wellness areas. In the east residential district [1]

Próbie kompromisu między „żywołem Krupówek” a chęcią planowania uzdrowiska z promenadą zaakcentowaną dwoma placami podjęto w zorganizowanym w 1922 r. konkursie na plan Zakopanego. W zwycięskiej pracy autorstwa Karola Stryjeńskiego zlokalizowano park zdrojowy na obrzeżach głównego centrum. Na tej podstawie laureat sporządził w 1926 r. pierwszy prawomocny plan regulacyjny. Jego istotną wartością było strefowanie funkcjonalne. Polegało ono na propozycji zabudowy stoków Gubałówki jako dzielnicy sanatoryjnej, wprowadzeniu dzielnicy sportowej u stóp Krokwi i dzielnicy mieszkaniowej pod Antałówką.

W 1929 roku została opracowana kolejna z wspomnianych „ankiet”, w ramach której Karol Stryjeński, dążąc do deglomeracji Zakopanego, wysunął koncepcję planu letnisk podtatrzańskich na południowych stokach równoległych do Tatr. Pierwsze pasmo, tzw. Skalne ciągnęło się od Witowa przez Gubałówkę, Kościelisko, Furmanową, Harendę, Bukowinę do Czarnej Góry. Drugi pas „Gorczański”, bardziej oddalony od Tatr, zaczynał się na zboczach Babiej Góry i przez Orawkę, Pieniążkowice, stoki Gorców i Krościenko dobiegał do Szczawnicy³. Myśl tę w mniejszym zakresie terytorialnym podjął absolwent warszawskiego Wydziału Architektury Jan Chmielewski, który pod kierunkiem Tadeusza Totwińskiego w latach 1929–1930 opracował na ten temat pracę dyplomową. Była ona kontynuowana przez autora od 1930 roku i znana jako koncepcja pasma W–B (Witów–Bukowina). Wykorzystywała ona, poza kontynuacją pomysłu Karola Stryjeńskiego, także luźne uwagi Romana Felińskiego – autora planu Gdyni.

Rys. 3. Koncepcja regionalna „Pasy letniskowo-uzdrowiskowe Babia Góra–Czorsztyn i Witów–Bukowina” opracowana w Biurze Planu Regionalnego Podhala i Beskidu Zachodniego pod kierunkiem Jana Chmielewskiego w latach 1935–1936 [1]

Fig. 3. The concept of regional “recreation–spa belts Czorsztyn–Babia Góra and Witów–Bukowina” developed in the Office of the Regional Plan of Podhale and Beskid West under the direction of Jan Chmielewski in the years 1935–1936 [1]

Równoległe – pod kierunkiem Stanisława Leszczyckiego (1907–1996) – wykonano studia pt. *Region Podhala, podstawy geograficzno-gospodarcze planu regionalnego* (1935–1936). Na czele zespołu autorskiego stanął w tym wypadku nie architekt, a geograf, przełamując tradycję wynikającą z genezy planów regionalnych jako planów „zabudowania”. W utworzonym później Biurze Planowania Regionalnego Ziem Górskich objęto pracami teren od Cieszyna w województwie śląskim do Kołomyi w województwie stanisławowskim, dostosowując tym samym zasięg studium do hipsometrii, a nie administracji. Drugą istotną cechą tego opracowania było wyraźne podkreślenie funkcji rekreacyjnej tego regionu.

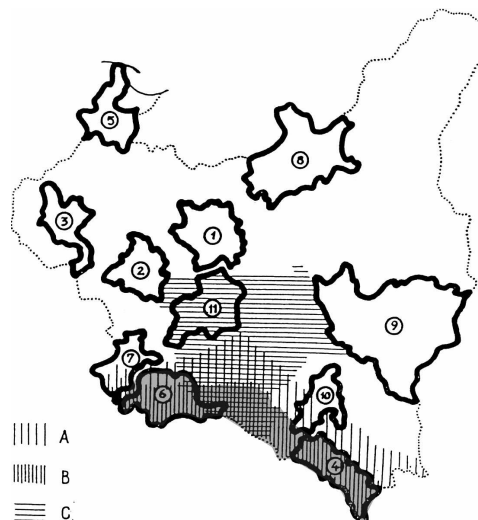
Rys. 4. Wstępny plan uporządkowania i rozwoju ziem górskich od Cieszyna do Kołomyja z 1937 r. [2]

Fig. 4. The initial plan and organize the development of mountain land from Cieszyn to Kołomyja of 1937 [2]

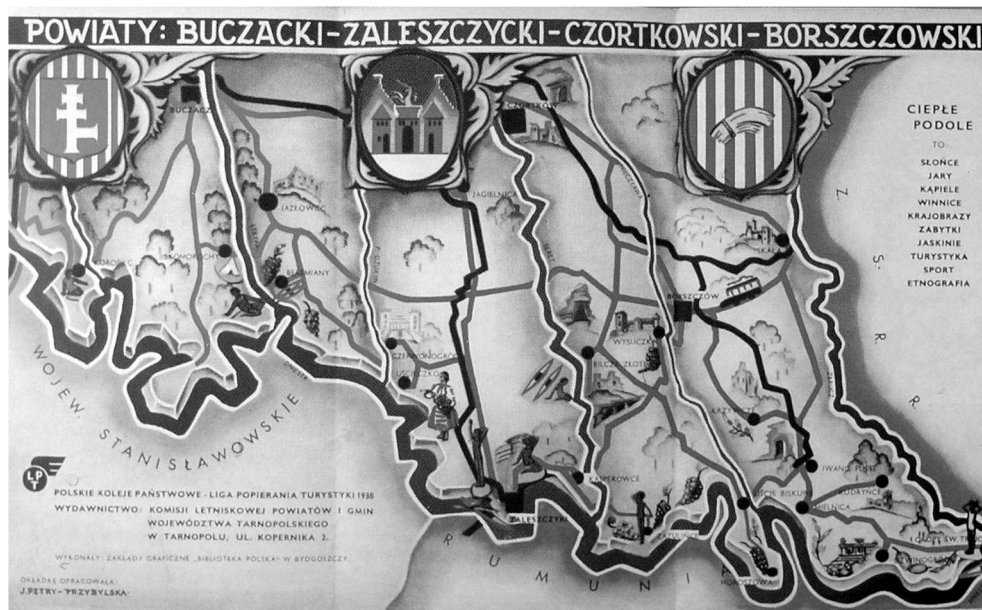
Nieco wcześniej, w 1923 r. z inicjatywy Oskara Sosnowskiego (1880–1939) powstało w Warszawie Towarzystwo Urbanistów Polskich, które stało się płaszczyzną współpracy osób wywodzących się ze środowiska architektów z inżynierami z innych dziedzin, a także

Rys. 5. Tereny objęte planowaniem regionalnym w 1938 r. 1–11 okręgi regionalnych planów zabudowania, A – obszary studiów ogólnych, B – obszary studiów szczegółowych, C – granica studiów dla Centralnego Okręgu Przemysłowego. Szarością oznaczono pasmo od Cieszyna do Kołomyi [3]

Fig. 5. The areas of regional planning in 1938 and 1–11 regional planning districts, buildings, A – areas of general studies, B – The specific areas of study, C – boundary studies for Central Industrial District. Gray colour is signed the mountains areas from Cieszyn to Kołomyja [3]

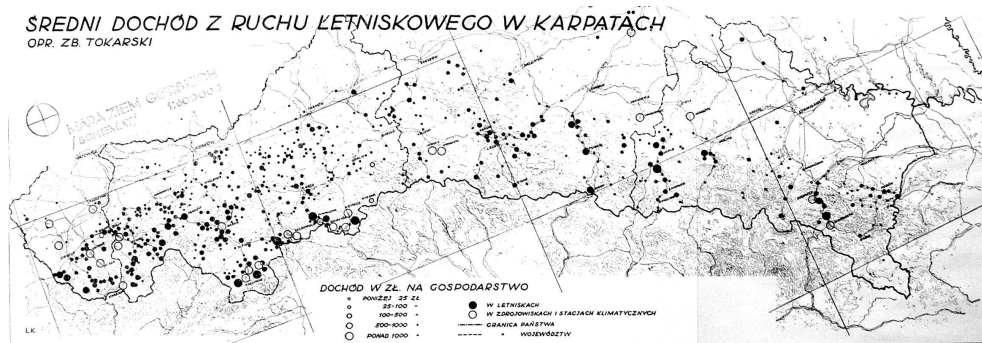

ekonomistami, geografami i działaczami społecznymi. W rezultacie można mówić o powstaniu zaplecza współczesnego planowania regionalnego w postaci pierwszych specjalistycznych pracowni dla regionalnych planów: Warszawy (1930), Łodzi (1931), Wybrzeża Morskiego (1931), Poznania (1932), Zagłębia Górnico-Hutniczego (1933), Podhala i Beskidu Zachodniego oraz Huculszczyzny (1934)⁴.

Rys. 6. Folder turystyczny reklamujący jary Dniestru, Seretu, Strypy i Zbrucza jako „jasny brzeg” Polski [4]

Fig. 6. Tourist folder advertiser spring Dniester Seretu, Strypy and Zbrucza as Polish “clear edge” [4]

Rys. 7. Opracowanie ilustrujące opłacalność rozwoju funkcji rekreacyjnych na terenach górskich [2]

Fig. 7. Illustrating the cost-effectiveness of the recreational function development in mountainous areas [2]

Opracowania tam powstające miały początkowo poważny mankament, gdyż jedynym instrumentem prawnym było prawo budowlane – zresztą bardzo dobre – które pozwalało tylko egzekwować linie regulacyjne i linie zabudowy. Dopiero w 1936 r. wprowadzone zostało pojęcie „regionalnego planu zabudowania”. Polegało ono na rozszerzeniu tzw. planów zabudowania do granic województwa lub części kilku województw, o czym decydował minister spraw wewnętrznych. Wkrótce zaczęto je opracowywać dla okręgów: warszawskiego, łódzkiego, poznańskiego, terenów górskich województwa stanisławowskiego, północnej części województwa pomorskiego, krakowskiego, zagłębia górniczo-hutniczego, białostockiego, Wołynia, lwowskiego i kielecko-radomskiego⁵. W sumie w 1938 r. ponad 50% powierzchni Polski było objęte planami regionalnymi.

Przy braku ustawodawstwa w dziedzinie planowania przestrzennego był to wtedy nowy, istotny instrument w polityce przestrzennej, zwłaszcza dla tworzonych wówczas pierwszych biur planowania regionalnego. Warto tu podkreślić zakres ówczesnych planów regionalnych, a więc skoncentrowanych na problemach regionu (przekraczających granice województw), których brak nam dziś. Druga ich cecha to wykorzystanie walorów krajobrazowych do promocji gospodarczej i aktywizacji społeczeństw lokalnych. Znajdowało to wyraz w pierwszych pracach teoretycznych, popularyzacji takich pojęć, jak „krajobraz kulturalny”, w końcu w konkretnych inwestycjach, inicjatywach gmin i systemie ich kredytowania⁶.

I wreszcie trzeci proces – niejako w reakcji na dwa poprzednie – to aktywizacja środowisk przyrodniczych w latach 20. i 30. wokół ochrony przyrody, a konkretniej tworzenia parków narodowych. Ich zaczątki powstały wówczas nie tylko w Białowieży (1921) i w Wielkopolsce (1932), ale także na Babiej Górze (1934), w Pieninach (1932), w Czarnohorze i oczywiście w Tatrach (1937)⁷. Wtedy również należy odnotować pierwszą polską – od czasu rozporządzenia z 1919 r. – ustawę o ochronie przyrody z 1934 r.

Zatem można pokusić się o tezę, że środowisko intelektualne skupione wokół problemów Zakopanego odegrało znaczącą, a niekiedy pionierską rolę w tworzeniu systemu planowania przestrzennego i kształtowania krajobrazu w Polsce. Mamy tu bowiem relacje do najnowszych tendencji światowych, takich jak działalność lekarzy-higienistów, miastooogród, badania opinii publicznej, idea parku narodowego. Mamy luminarzy w osobach Jana Gwalberta Pawlikowskiego, Tadeusza Tołwińskiego czy Jana Chmielewskiego. Wreszcie konkretne fakty – uprzednio wymienione.

Przypisy

¹ S. Żychoń, *Elementy struktury przestrzennej polskiego i słowackiego Podtatrza*, Kraków 1970, s. 132.

² J. Kolbuszewski, *Ochrona przyrody a kultura*, Wrocław 1992, s. 96-97.

³ S. Żychoń, *op. cit.*, s. 159.

⁴ L.T. Dąbrowski, *Projektowanie regionalne*, Warszawa 1977, s. 14.

⁵ *Ibidem*, s. 17.

⁶ Ł. Heyman, *Planowanie i krajobrazy*, cz. I, II, [w:] TeKa Komisji Urbanistyki i Architektury, t. XXII, Kraków 1988 i t. XIII, Kraków 1989–1990.

⁷ *Ochrona przyrodniczego środowiska człowieka*, prac. zbior. pod red. W. Szafera, Warszawa 1973, s. 22, 41.

Źródła ilustracji

- [1] S. Żychoń, *Elementy struktury przestrzennej polskiego i słowackiego Podtatrza*, Kraków 1970.
- [2] *Rocznik Ziemi Górskich*, Warszawa 1939.
- [3] L.T. Dąbrowski, *Projektowanie regionalne*, Warszawa 1977.
- [4] *Nie tylko plakat – polska grafika reklamowa Dwudziestolecia*, Warszawa 2003.